Міністерство освіти та науки України

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збірник наукових статей

ВИПУСК 2

Одеса 2024

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 5 від 31 жовтня 2024 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічний наук, доцент – відповідальний редактор.

Боєва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Горанська Т. В., старший викладач – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Кон О. О. – кандидат філологічних наук, доцент, декан історико-філологічного факультету ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : зб. наук. статей. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2024. Вип. 2. 249 с.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2024

думку, надати їй емоційного забарвлення, образності. Публіцист розуміє мову як державний чинник, символ єднання українців світу, знань духовної естафети поколінь. Лексика характеризується спробами гуманізувати, демократизувати й спрямувати її в цивільне річище суспільного розвитку. Таким чином, суспільно-політична лексика виступає способом організації й передачі інформації, бере активну участь у формуванні суспільної думки.

Література

1. Баранов О. Н., Караулов Ю. Н. Політична метафора. Київ. 1991. 193 с.

2. Жданова Л. А. Общественно-политическая лексика: структура и динамика: автореф. дис. … канд. филол. наук: спец. 10.02.01. Киев, 1996. 22 с.

3. Мороз О. О. Політичний дискурс: функції слова в політичному спілкуванні. *Українське мовознавство*. Київ, 2004. С. 66-69.

4. Холявко І. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років XX ст. (семантико-функціональний аналіз): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 2004. 20 с.

5. Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XX століття. Київ : Дух і Літера, 2003. 578 с.

Олександра МАКАРЕНКО,
магістрантка 2 р. н.
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського

СПЕЦИФІКА ПРЕЗЕНТАЦІЇ ОБРАЗУ НАРАТОРА В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА РУТКІВСЬКОГО «ДЖУРИ КОЗАКА ШВАЙКИ»

Постановка проблеми. Образ оповідача цікавив дослідників наратології здавна. Він є головною інстанцією в тексті, що «керує» розвитком сюжету.

Наратор пояснює мотивацію вчинків героїв та формує уявлення читачів про твір.

Оповідач – це суб'єкт у літературі, який створений відповідно до естетичних вимог митця. Він складає провідну роль в основі твору, бо є «голосом» автора в тексті [5, с. 476]. Наратор може бути залученим у сюжет, або ж лише спостерігати за подіями здалеку. Тип оповідача залежить від його позиції в романі. Зазвичай позиція оповідача репрезентується в ролі суб'єкта, що наділений антропоморфними рисами. Він має на меті встановити рівень читацької самостійності і виокремити межі фікційності літературного тексту [3].

Оповідач, розповідач, наратор, нарататор – це все літературознавчі терміни на позначення головного персонажа, без якого не написаний жоден твір. Тому що маніпуляції інформацією, різні рівні близькості персонажів, розкриття провідної теми – усе це залежить від нього [2].

Літературознавці прагнуть проаналізувати особливості функції наратора в тексті, задля кращого розуміння специфіки репрезентації ним подій. Тому багатьох дослідників цікавить специфіка розкриття функцій оповідача у прозових творах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день існує чимало суперечливих досліджень у галузі наратології. Але, незважаючи на це, сутність цієї науки та окремих її понять до кінця не дослідженні.

Літературознавців цікавить питання формування, розквіт нової галузі, етапи становлення, зокрема, історичний розвиток в українському та зарубіжному літературознавстві. Уже існує багато наукових дисертацій, статей та монографій, що висвітлюють основні категорії наратології. Вони присвячені вивченню окремих складових цієї дисципліни і зосереджені на аналізі оповіді в цілому. Серед праць можна виокремити наступні: В. Г. Сірук «Наративні структури в українській новелістиці 80-90-х років XX ст. (типологія та внутрішньо текстові моделі)», І. А. Бехта «Дискурс наратора в англомовній

прозі», М. З. Легкий «Форми художнього викладу в малій прозі І. Франка» та інші [3].

У дослідженні В. Г. Сірук «Наративні структури…» вивчається явище наратології на тлі епічного твору. Вона аналізує функціонал розповідних одиниць та пропонує власну систему типів наративу. До того ж, працює над розробленням способів реалізації оповідних інстанцій [10, с. 78].

У дисертації І. А. Брехта «Дискурс наратора в англомовній прозі» представлено детальний аналіз розповідного дискурсу в англійській літературі модернізму та постмодернізму. Науковець прагнув дослідити типологічні форми мовлення, що підпорядковані системі художнього твору [1].

У праці М. З. Легкого «Форми художнього викладу…» досліджено оповідну природу текстів Івана Франка. За допомогою індуктивного методу вчений аналізує можливі форми наративної манери: «потік свідомості», усну оповідь, односторонній діалог, «я-оповідання», форму оповіді від 3 особи [4].

Стрімкий розвиток наратології зумовлений тим, що крім прозових текстів вона ще впливає на поезію, кінематограф та драматургію. Це чимала галузь наукового вивчення, що має багате концептуальне наповнення. Велику роль в її становленні відіграли праці Р. Барта, Цв. Тодорова та К. Бремона [7, с. 56]. Вони «подарували» світу чимало новаторських досліджень, що сформували початкове уявлення про цю наукову дисципліну. Подальша поява численної кількості «наратологій» є цьому доказ. Вирішальною була робота Дж. Принса, який у дослідженні «Огляд наратології» репрезентував усі наявні здобутки цієї науки [7, с. 93].

Мета статті передбачає аналіз особливостей презентації оповідача в романі В. Рутківського «Джури козака Швайки».

Виклад основного матеріалу. Українська література XXI століття представлена творчістю чималої кількості письменників-новаторів. Тому сучасна спадщина літераторів вирізняється своєю різноманітністю тем та жанрів. У них автори прагнули представити новий образ української держави

та повсякчас зверталися до її славного історичного минулого. Серед відомих українських митців помітне місце займає творчість Володимира Рутківського.

Володимир Рутківський є одним з тих, хто висвітлював самобутність української держави в дитячій літературі. Завдяки книгам письменника-одесита ми маємо чудову можливість познайомити дітей із захопливим та дещо моторошним життям українського козацтва.

Письменник відомий такими творами, як: «Намети над річкою», «Гості на мітлі», «Друзі з лісової заплави», «Сині Води», «Потерчата», «Сторожова застава» та тетралогією «Джури козака Швайки». Усі тексти майстерно передають події минулого, тому є потужним інструментом для ознайомлення підростаючого покоління з історією України. Вони впливають на патріотичне виховання підлітків та слугують надійним джерелом для формування моральних орієнтирів.

Усе своє дитинство автор провів на Черкащині, що, ймовірно, вплинуло на вибір провідної теми в його творчості – козацтва. Щоправда, в доробку Володимир Рутківський описує не відомих гетьманів та баталії запорожців, а зародження козацтва в цілому.

До того ж, історією він захоплювався ще із сьомого класу. Найбільше його вразила екскурсія до лаври в Києві, зокрема, мощі Іллі Муромця. Згодом він напише про цього богатиря власну історію, що захопить чимало юних сердець та подарує незабутні емоції. Хоча у своєму інтерв'ю Володимир Рутківський зауважив, що його книги написані не лише для юних шанувальників. Така, здавалося б, незначна деталь, але наскільки важлива, бо перейнятися величчю минулого має не тільки дитина, а й її батьки. Вони відіграють провідну роль у становленні її особистості та розвитку нашої Батьківщини [6, с. 20].

Широкого визнання В. Рутківському принесла тетралогія «Джури козака Швайки». Перша частина була видана у 2007 році і привернула увагу сучасності своєю реалістичною історією про зародження козацтва. Не

зважаючи на це, текст не є історично достовірним, бо розповідає власне про напівфантастичні події: «…щоб змусити читача повірити в реальність неймовірного, казкового, автор це неймовірне приземлює до реального» [11]. Книга не переобтяжена козацькими баталіями, що робить її вельми цікавою для підліткової аудиторії. Історичний антураж майстерно переплітається із щирим українським гумором, що допомагає відволіктися від описів страшного минулого.

Оповідь у романі ведеться від третьої особи, тому наратор є лише спостерігачем. Він не дає власної оцінки подіям, а лише репрезентує їх. Крім того, його функції дозволяють сформувати як загальне уявлення про події, так і подати детальний їх аналіз.

Неупередженість оповідача допомагає реципієнту самому дійти певних висновків, а ще – розкрити для себе персонажів. Тому об'єктивність є однією з основних його функцій. Він з легкістю переходить від однієї сюжетної лінії до іншої та майстерно ілюструє будь-які ситуації. Згадаймо, хоча б розділ, де описано перебування Санька та Грицика в степу. Там хлопчики борються із різноманітними перешкодами. Вони рятуються від дикої кішки, переслідування вовка та несподіваного зіткнення із грабіжниками. Подорож до Кам'яного острову була нелегкою, але дітям вдалося знайти шлях до козаків та зберегти своє життя.

У цьому розділі переважають діалоги двох друзів, які міркують про своє подальше майбутнє далеко від дому. Але є і декілька вставних історій, що мають надзвичайно сильне смислове навантаження: «На своїх хворих ногах дід не встиг разом з іншими добігти до Городища… він подибуляв до болота, а там з очеретиною в роті пірнув у глибоку ковбаню. Татари з веселим джерготінням заходилися скошувати очерет навколо ковбані, сподіваючись, що дід от-от випірне на поверхню. Проте так і не дочекалися…Він лежав на самісінькому дні і руки його намертво вчепилися в коріння» [9, с. 104].

У цьому фрагменті автору вдалося показати жорстокість ординців та безвихідь селянина, який обрав смерть замість полону. Епізод сповнений глибоким драматизмои і підкреслює мужність літнього чоловіка. Згадуючи цю ситуацію, Грицик не може стримати сліз, і так це посилює емоційний вплив на реципієнта. Тому вчинок дідуся не можна розглядати як долю окремого героя – це символ відчайдушної боротьби українського народу проти татарських загарбників.

Ми бачимо, що наратор виконує описову та оцінювальну функції, а також встановлює зв'язки між окремими діями персонажів. Він надає рядкам моторошного забарвлення, завдяки чому робить твір більш багатогранним і реалістичним [11].

До того ж, мова наратора насичена різноманітними художніми засобами. У рядках знаходимо гіперболу «намертво вчепилися», що формує образ непохитності героя. А контраст настрою татар та трагізму діда створює різке протиставлення та додає напруги. Природні елементи (ковбання, болото і коріння) набувають символічного значення. Тому що загрозливе для життя болото стає тимчасовим прихистком, але водночас не віщує нічого доброго. Ковбання та коріння вказують на тісний зв'язок із землею.

Оповідач вдається до використання цих художніх засобів задля підкреслення страшних подій минулого. А ще для поглиблення виразнішого опису ситуації, що має символічний підтекст та несе в наративі роману провідну роль [12].

Пропонуємо розглянути ще декілька фрагментів, щоб детальніше проаналізувати функції оповідача в романі: «З несподіванки звір відсахнувся від Грицика. Мабуть, він у житті ще ні разу не чув такого вереску. Про всяк випадок вовк примирливо крутнув хвостом-полінякою, мовби хотів сказати: «Що ти, хлопче? Сам же покликав!» [9, с. 137].

Цей опис цікавий тим, що подає внутрішнє мовлення фантастичного персонажа з паралельною характеристикою його зовнішніх реакцій. Так, за

допомогою стилістичних прийомів оповідач надає йому людських рис. Завдяки такому прийому здається, що фантастичний звір має свідомість. Іронічне зауваження «примирливо крутнув хвостом» є натяком на вовка як потенційного члена козацької групи, наділеного інтелектом. Влучні зауваги оповідача формують реалістичний образ звіра, акцентуючи увагу на його поведінці.

Зв'язок людини з твариною підкреслюється завдяки гіперболізації раптового руху, що безпосередньо може вказувати на його інстинкти. У романі наратор не лише коментує зовнішні події, а й намагається проникнути в думки вовка і зауважує «мов би хотів сказати», використовуючи модальну конструкцію. Суб'єктивна оцінка виразно простежується через слова «мабуть» і «мов би», тому яскраво помітна експліцитна присутність оповідача.

Характерні особливості мовлення наратора простежуємо ще в цих рядках: «А тут Санько, Санько, який і мухи не скривдить — і раптом страшний волхв! То як тепер йому, Грицикові, бути з таким товаришем? Адже волхви мешкають у таємничих, майже недосяжних місцях, вони не мають ані близьких, ні знайомих. Тож коли Санько стане самітником — він, Грицик, втратить найкращого друга. Ет, як шкода!» [9, с. 213].

По-перше, відбувається повне занурення в думки персонажа. У мові відчувається збентежений тон, що підкреслюється завдяки влучній лексиці. Риторичні питання допомагають зробити акцент на внутрішньому конфлікті хлопчика, а монолог дозволяє створити зв'язок між персонажем та читачем. Наївний світогляд Грицика передано завдяки дещо смішним страхам про «страшного волхва», в якого має перетворитися Санько через свої здібності.

Крім того, у фрагменті відчувається емпатія. Вона стосується переживань Грицика про збереження дружби. Така незначна деталь неабияк впливає на формування морального світосприйняття дитиною. А контраст між Саньком теперішнім та майбутнім створює емоційну напругу і додає тексту інтриги. Ці рядки виступають виразним ілюстративним матеріалом специфічної «роботи» оповідача в романі.

Взагалі, імплікація образу наратора є одним з основних завдань читача. Тому що він формує подальше враження про текст та подає індивідуально-авторську модель світогляду. Ця модель може відрізнятися в залежності від обраного типу оповідача та стратегії викладу оповіді [2].

Інтимізоване мовлення автора репрезентується оповідачем повсякчас та сприяє цікавому викладу подій. Він вирізняється мовною формою, фокалізацією та наративним рівнем [8].

Оповідач висловлює свої судження завдяки модальним структурам. Вони допомагають зрозуміти ставлення наратора до подій в тексті. До них належать такі слова: можливо, ймовірно, певно, на щастя, має, міг би, повинен та ін.

Розглянемо декілька прикладів висловлення суджень: «На щастя, мотузка звисала майже до землі» [9, с. 65]. У цьому реченні виражено позитивну оцінку, а точніше – модальність бажаності. Наступні дві цитати репрезентують припущення та ситуацію, яка могла б не відбутися: «Мабуть, дика кішка на когось накинулася» [9, с. 71], «Певно, така ж гадка запала і в Санькову голову, тому що хлопці, не змовляючись, одночасно рвонули перед Демка» [9, с. 34].

Ще модальними можуть бути конструкції, в яких є умовні речення (коли б, якби, якщо). Умову, яка не була б здійснена та її наслідок репрезентовано в цьому реченні: «Та якби й знав, то не повірив би» [9, с. 15]. Умову, яка, ймовірно, була б виконана яскраво представлено в цій цитаті: «Тож якщо нічого не трапиться, за якусь часину Швайка наздожене його, Тишкевича…» [9, с. 315]. Гіпотетичну подію, яка не відбулася в минулому, показано в цьому рядку: «Коли б Санькові не довелося так нагально втікати з Воронівки, він би і на політ стріли не наблизився до цього страховиська» [9, с. 67].

Твір рясніє модальними прислівниками та дієсловами, що сигналізують читачеві про згоду, невпевненість, обіцянку, довіру та ін. Додаткове значення цих слів сприяє формуванню перцептивного світогляду і відображає семантичний симбіоз складових частин роману.

Висновки. Як бачимо, Володимир Рутківський у романі «Джури козака Швайки» презентує наратора за допомогою різноманітних засобів, що гармонійно поєднані між собою. У тексті він вдається до використання декількох наративних прийомів і надає оповідачеві серйозного, розважливого та інколи іронічного тону. Оповідач виступає контролером інформації, який поєднує суб'єктивний та об'єктивний характер оповіді. Така техніка допомагає глибше проникнути в людські почуття та на тлі масштабних подій зосередити увагу на внутрішньому стані персонажів.

До того ж, всезнаючий оповідач допомагає організувати складну структуру багатошарового наративу. Тому є посередником, що інтегрує фрагменти твору та тримає реципієнта в курсі подій. Важливу роль у презентації наратора відіграє жанр твору, оскільки вимагає від нього деталізації хронотопу, а від письменника – досконалого володіння інформацією.

Тож, у підсумку наголосимо, що в романі Володимира Рутківського «Джури козака Швайки» наратор посідає чільне місце та репрезентується чималою кількістю художніх прийомів.

Література

1. Бехт І. «Дискурс наратора в англомовній прозі». URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v32

2. Довганич М. В. Образ героя-наратора у романі Кадзуо Ішігуро «Залишок дня». URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v52/part_2/13.pdf

3. Коваленко К. Типи нараторів і види наращії у прозових творах (на матеріалі повістей «Моє життя», «Розповідь невідомої людини» А. П. Чехова). URL: content (pdmu.edu.ua)

4. Легкий М. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123

5. Літературознавчий словник-довідник / авт.-уклад. Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.

6. Марченко Н. Співець вилюднення та вивільнення: Огляд життя і творчості Володимира Рутківського. *Дивослово.* 2014. № 11. С. 20–21.

7. Папуша І. Modus ponens. Нариси з наратології. Тернопіль : Крок, 2013. 259 с.

8. Римар Н. Функції наратора як головної інстанції оповіді. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6268/1/Rymar.pdf

9. Рутківський В. Г Джури козака Швайки [Текст]: [трилогія]. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. Кн. 1. 432 с.

10. Сірук В. Наративні структури в українській новелістиці 80—90х років XX століття (типологія та внутрішньотекстові моделі): Монографія. Луцьк : РВВ «Вежа», 2006. 224 с.

11. Терпай Д. Новаторство роману «Джури козака Швайки» Володимира Рутківського. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123

12. Ткаченко І. Засоби вираження образу наратора у художньому тексті. URL: https://-volodymyr-rutkivskyj/?goXKfXQk6iaGIyVWYWKsnL

Анастасія ПАЛАМАРЧУК,
студентка 4 курсу
історико-філологічного факультету
Університету Ушинського

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИМІРИ ЗБІРКИ В. СТУСА «ВЕСЕЛИЙ ЦВИНТАР»

Постановка проблеми. Василь Стус, видатний український поет-шістдесятник, публіцист, прозаїк та мислитель, який залишив значний слід у культурній та літературній спадщині України. Творчість поета є невід'ємною частиною літератури XX століття, а його поезія залишається важливою для розуміння складних національних та загальнолюдських проблем. У доробку митця збірка «Веселий цвинтар» посідає особливе місце, оскільки саме в ній В.

Крупеньова Т. І., Якущенко А. *Особливості розвитку критичного мислення учнів середньої школи*……127

Мороко М. Ю., Бобровська Н. *Поетика психологізму в історичному романі у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай»*……134

Павлюк Н. Л., Швайка В. *Реалістичний дискурс повісті Марка Вовчка «Інститутка»*……..143

Чудак С. І., Шекмар І. *Експресіоністична модель характеротворення в повісті-поемі Осипа Турянського «Поза межами болю»*……151

Радько Г. І., Бабак Ю. *Психологізм образу Сидонії у повісті «Мама Сидонія» із книги Марії Матіос «Мами»*……..160

Радько Г. І., Галенко А. *Образна природа повісті Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі»*……...166

Геркогло А. *Використання лінгвістичних задач на уроках української мови у контексті інновацій освітянської реформи*……174

Кістол В. *Фольклорна образно-символічна парадигма в романі В. Шевчука «Дім на горі»*……182

Кондрашова О. *Функційна парадигма суспільно-політичної лексики в публіцистиці Юрія Щербака*……..191

Макаренко О. *Специфіка презентації образу наратора в романі Володимира Рутківського «Джури козака Швайки»*……..200

Паламарчук А. *Екзистенційні виміри збірки В. Стуса «Веселий цвинтар»*……...209

Парадовська Т. *Збірка «Народні оповідання» Марка Вовчка: специфіка засобів характеротворення*……...219

Семко І. *Жанрове новаторство «Патетичної сонати» М. Куліша*……227

Шевченко С. *Інтертекстуальність біографічних романів П. Акройда*……236

Інформація про керівників……..246

Наукове видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ: СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збірник наукових статей

ВИПУСК 2

Підп. до друку. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарний «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк. арк. 11.
Наклад 100 пр.
Видавець Букаєв Вадим Вікторовий
вул. Пантелеймонівська 34, м. Одеса, 65012.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2783 від 02. 03. 2007 р.
Тел. 0949464393, email – *7431391@gmail.com*